

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Смоліна Ольга Олегівна

УДК 930.85: 271(477.54 /. 62) + 726.7

**Монастирі Слобідської України
другої половини XVII – початку XX століть
як історико-культурне явище**

17.00.01 – теорія і історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Харків - 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківській державній академії дизайну і мистецтв.

Науковий керівник

кандидат мистецтвознавства, доцент

Півненко Алла Степанівна

Харківська державна академія дизайну і мистецтв,
професор кафедри теорії і історії мистецтва

Офіційні опоненти

доктор мистецтвознавства, професор

Шило Олександр Всеволодович

Національна юридична академія України ім. Ярослава
Мудрого, м. Харків, професор кафедри культурології

кандидат мистецтвознавства, доцент

Побожій Сергій Іванович

Українська академія банківської справи, м. Суми,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Провідна установа

Інститут мистецтвознавства, фольклористики

та етнології ім. М.Т.Рильського, кафедра культурології,
Національна академія наук України, м. Київ

Захист відбудеться „ 17 „ вересня 2003 р. о 15 00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.807.01 у Харківській державній академії культури за адресою: 61003, м. Харків, Бурсацький спуск, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківської державної академії культури за адресою: 61003, м. Харків, Бурсацький спуск, 4.

Автореферат розісланий „ 2 „ липня 2003 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Лошков Ю.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У процесі національного відродження і осмислення історії національної культури важливого значення набуває вивчення спадщини православних монастирів, з якими пов'язані багатотисячолітні духовні і культурні традиції українського народу. Діяльність монастирів у сукупності релігійних, духовно-моральних, соціально-психологічних і художньо-естетичних чинників становить синтетичне явище – монастирську культуру, яка є частиною загальної культури суспільства і, одночасно, відділяється від неї. Досвід монастирської культури як способу гармонізації відношень людини зі світом природи і світом культури є особливо актуальним в сучасному суспільстві у контексті діалогу між світською і релігійною культурними традиціями.

У зв'язку з необхідністю об'єктивного висвітлення проблем національної культурної спадщини зростає важливість історико-культурологічного і мистецтвознавчого дослідження регіонів, художні пам'ятки яких виявилися найменш вивченими. Існуюча література, присвячена дослідженню монастирських ансамблів Слобідської України, свідчить про увагу вчених до різних аспектів і періодів діяльності обителів. Інформація суто довідкового характеру міститься у роботах А.Ратшина, В.Зверинського, А.Павловського, Л.Денисова, П.Сойкіна, В.Дятлова та ін. Історичний аспект проблеми висвітлений у працях Філарета Гумілевського, Д.Багалія, І.Самойловича, П.Фоміна, В.Дєдова і численних описах окремих обителів. Проблеми вивчення художньої спадщини слобожанських монастирів у своїх роботах торкалися Є.Редін, С.Таранущенко, П.Жолтовський, Г.Логвин, М.Цапенко, В. Плужников і ряд сучасних дослідників – В.Кодін, О.Єрошкіна, І.Бондаренко. Разом з тим цілісний характер монастирської культури потребує комплексного підходу до її вивчення. Аналіз релігійних, історико-культурних, художніх особливостей, розгляд характерних символічних структур дозволяють розкрити образ монастиря у контексті розвитку національної культури.

Таким чином, набуває особливої актуальності дослідження шляхів розвитку монастирської культури Слобожанщини другої половини XVII – початку XX століть.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертація виконана відповідно до держбюджетної тематики науково-дослідних робіт Харківської державної академії дизайну і мистецтв “Дослідження розвитку культури, історії, образотворчого мистецтва, архітектури, будівництва в Слобідській Україні” (номер держреєстрації 0196Y017698).

Мета дисертаційної роботи – виявити особливості становлення і етапи розвитку монастирської культури Слобідської України другої половини XVII – початку XX століть у її історико-соціальних, духовно-релігійних і художньо-символічних аспектах.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **задачі**:

- провести аналіз робіт, присвячених дослідженню монастирської культури Слобідської України;
- вивчити історико-культурний фон і соціальні аспекти формування монастирської культури

регіону з другої половини XVII до початку XX століть і визначити її хронологічні періоди;

- розкрити роль православних обителів у суспільному і культурному житті регіону;
- виявити особливості духовних традицій слобожанських монастирів;
- вивчити пам'ятки архітектури слобожанських монастирів, розкрити характерні символічні структури і художній образ обителів регіону;
- у комплексі з архітектурно-художніми і релігійно-культурними чинниками дослідити пам'ятки образотворчого мистецтва у внутрішньому оздобленні монастирських храмів Слобожанщини.

Об'єкт дослідження - православні монастирі Слобідської України.

Предмет дослідження - шляхи розвитку монастирської культури Слобожанщини і відображення історичних, релігійних, соціальних, культурних процесів другої половини XVII – початку XX століть у художніх образах монастирських ансамблів регіону, що представляє монастир як історико-культурне явище.

Методи дослідження. Мета і задачі роботи обумовили використання: аналітичного методу – для дослідження архівних матеріалів, а також філософської, мистецтвознавчої, культурологічної і теологічної літератури з даної тематики; комплексного і системного підходів – для аналізу монастирської культури як цілісного явища; методу культурно-контекстуального аналізу – для дослідження монастирських комплексів в їх культурно-історичному оточенні; порівняльно-історичного і діяльнісного методів – для дослідження функцій монастирів; структурно-функціонального і семантичного методів – для аналізу об'ємно-планувальної організації монастирських ансамблів; іконологічного методу – для розкриття образно-символічного змісту пам'яток архітектури і живопису зі спадщини слобожанських монастирів.

Наукова новизна отриманих результатів:

- вперше проведено комплексне дослідження монастирських ансамблів Слобідської України в контексті розвитку національної культури;
- здійснена хронологічна періодизація розвитку монастирської культури Слобідської України другої половини XVII - початку XX століть;
- у контексті соціокультурного розвитку регіону визначені функції монастирів Слобожанщини. Введено до наукового обігу архівні матеріали, на підставі яких виявлено широкий розвиток іконопису і ремесел у жіночих обителях регіону кінця XIX – початку XX століть, а також визначені імена майстрів (ченців і світських), які брали участь у створенні культових будівель монастирських ансамблів;
- розкрито основоположне значення Афонського статуту у формуванні духовних традицій чоловічих монастирів регіону, а по відношенню до всіх обителів Слобожанщини – визначальна роль традиційного для монастирської культури поєднання консерватизму як характерної риси релігії і творчості як способу вираження прекрасного;

- на підставі новознайдених архівних документів уточнені дані будівництва і атрибуції групи монастирських храмів. Шляхом аналізу символіки планувальних і стилістичних рішень монастирських комплексів регіону виявлена еволюція художнього образу обителів Слобідської України;

- встановлено, що у внутрішньому оздобленні монастирських храмів Слобожанщини знаходили відображення ідеї, які панували на тому чи іншому етапі культурного розвитку суспільства.

Практичне значення отриманих результатів полягає у заповненні існуючих прогалів і розширенні уявлення про історію культури і мистецтва Слобожанщини, визначенні місця православного монастиря у культурному розвитку регіону. Матеріали і висновки дослідження, яке базується на архівних розвідках, можуть бути використані істориками мистецтва і культури, краєзнавцями, залучатися при написанні лекційних курсів, каталогів, історичних путівників, при проведенні реставраційних робіт, а також слугувати науковою базою для проектної роботи.

Особистий внесок здобувача. Усі результати, що складають наукову новизну дисертації, отримані здобувачем самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові і практичні результати роботи доповідалися і обговорювалися на 6-ти наукових конференціях: Міжнародній науково-методичній конференції “Розвиток національної моделі дизайну і образотворчого мистецтва в умовах глобалізації сучасного світу” (м.Харків, 2002 р.), I Міжнародній науковій електронній конференції “Теорія і практика матеріально-художньої культури” (м. Харків, 2002 р.), Всеукраїнській конференції “Художнє життя України першої третини ХХ століття” (м. Харків, 1998 р.), Першому Всеукраїнському Форумі “Дизайн – освіта 2001” (м. Харків, 2001 р.), Всеукраїнській науково-методичній конференції “Проблеми художньої та дизайнерської освіти” (м. Харків, 2001 р.), а також науковій конференції “Шості Слобожанські читання” (м. Харків, 2002 р.).

Публікації. За результатами дисертації опубліковано 11 наукових праць, з них 8 статей у наукових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст дисертації складає 177 сторінок, крім того - список використаних джерел із 365 найменувань (117 з них – архівні матеріали) на 30 сторінках, 5 додатків на 140 сторінках, у тому числі 76 ілюстрацій на 76 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність, сформульовані мета і задачі дослідження. Викладено основні наукові і практичні результати, а також положення, що складають наукову новизну дисертаційної роботи.

Розділ 1. Основні етапи дослідження монастирської культури Слобідської України.

Методологія і методика дослідження. У підрозділі 1.1 “Вивчення історичних і художніх аспектів монастирської культури Слобожанщини у XIX – початку XX століть” виявлено, що література цього етапу у переважній більшості має історико-релігійну спрямованість (Філарет Гумілевський, І.Самойлович, П.Фомін, С.Булгаков та ін.). Мистецтвознавчий аналіз низки пам’яток зі слобожанських обителей був проведений лише на початку XX століття (Є.Редін) у зв’язку з підготовкою та проведенням XII археологічного з’їзду в Харкові.

У підрозділі 1.2 “Аналіз художніх особливостей монастирських ансамблів регіону в радянський період” розкрито вагомий внесок науковців (С.Таранущенко, П.Жолтовського, Г.Логвина, М.Цапенка) у дослідження художньої спадщини монастирів Слобожанщини.

У підрозділі 1.3 “Дослідження монастирської культури Слобожанщини на сучасному етапі” показано, що публікації 90-х років XX століття мають історико-краєзнавчу (В.Дедов, М.Татаринів, О.Форостюк та ін.), а також релігійну (В.Дятлов, М.Матвеєнко) і мистецтвознавчу (В.Кодін, О.Єрошкіна, І.Бондаренко та ін.) спрямованість. Разом з тим аналіз літератури дозволив виявити такі мало вивчені проблеми, як композиційні і стилістичні характеристики монастирських ансамблів Слобожанщини, атрибуція низки пам’яток, і власне культурологічний аспект проблеми: образ слобожанського монастиря, його символіка, включення у загальнонаціональний і регіональний контекст, духовні традиції слобожанських обителей. Відчувається відсутність комплексного історико-культурологічного дослідження, де були б розкриті різні аспекти шляхів формування і розвитку монастирської культури Слобідської України другої половини XVII – початку XX століть.

У підрозділі 1.4 “Понятійний апарат та джерела дисертаційної роботи” показано, що діяльність монастирів у своїй цілісності свідчить про наявність особливої монастирської культури, яку можна визначити як досвід гармонізації відношень трьох планів Буття - Божественного, людського та природного світів - на основі системи духовно-моральних, соціально-психологічних і художньо-естетичних чинників, які складають основу діяльності інституту православного монастиря, базуються на фундаментальних цінностях Православ’я і обумовлені історико-культурними процесами конкретної країни і епохи, де й коли монастир почав своє існування. Основні сутнісні характеристики монастирської культури полягають у наступному: вона найбільш послідовно відображує канонічні релігійні вимоги, у взаємодії зі світською культурою набуває антиномічного характеру, її продукти існують у матеріальному і духовному вираженні. Вищезазначені обставини обумовили осмислення розрізнених явищ, фактів і пам’яток, що відносяться до діяльності монастирів Слобідської України другої половини XVII – початку XX століть як цілісності – монастирської культури.

Основними джерелами даного дослідження є текстові і графічні документи із фондів

Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі, Державного архіву Харківської області, Центрального державного історичного архіву України і особистого архіву С.А.Тарануценка (Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського). Значна кількість архівних матеріалів вводиться до наукового обігу вперше.

У підрозділі 1.5 “Методи дослідження” проведений аналіз теоретичних підходів до вивчення монастирської культури показав, що найбільше поширення отримав вибірковий розгляд окремих сторін життя православної обителі. Так, історичний аспект проблеми висвітлювався з використанням методу аналізу і систематизації архівних матеріалів (Ю.Мариновський). Для вивчення художньої спадщини монастирів використовувалися методи архітектурного і мистецтвознавчого аналізу (М.Ільїн, І.Рябушина, Т.Буличова, С.Ільвицька, Н.Мірошник). Разом з тим у сучасній культурології і мистецтвознавстві яскраво виражена інтеграційна тенденція розгляду сакральних центрів – принцип комплексного підходу. Для дослідження монастирської культури використовувалося поєднання структурно-функціонального, іконологічного і системного підходів (Т.Барсеґян), а також принцип взаємозв'язку планувальної організації монастирського комплексу і образу світу у культурі визначеної епохи (І.Бусева-Давидова). Комплексний підхід до вивчення цілісного феномену монастирської культури використаний як методологічна основа даного дослідження. Методи історичного, культурологічного, мистецтвознавчого аналізу поєднані із засобами натурного обстеження, фотофіксації, пошуку і аналізу архівних матеріалів.

Розділ 2. Монастирі Слобідської України як центри духовності і культури. У підрозділі 2.1 “Динаміка розвитку монастирських комплексів Слобожанщини у контексті історико-культурних процесів в регіоні” показано, що процес формування монастирської культури Слобожанщини з часів заселення регіону і до революції 1917 року включає кілька хронологічних періодів, які знаходяться у тісній залежності від розвитку культури України.

Середина XVII – кінець XVIII століть – це період з часів заснування монастирів вихідцями з Правобережної України і, частково, Московської держави, до закриття більшості обителів за указом імператриці Катерини II. В цей період визначальним мотивом заснування православних обителів на території Слобожанщини було збереження віри предків. Монастирська культура регіону (як і інші сфери української культури епохи барокко) формувалася у контексті провідної ролі козацтва. Виступаючи найбільш активною і свідомою силою, воно стояло на варті Православ'я. Засновниками слобожанських обителів були православні ченці, що втекли від переслідувань за віру (Дивногірський, Шатрищегірський, Охтирський та інші монастирі), представники козацької старшини (Острогоський, Курязький, Сумський Успенський, Сумський Предтечев та ін.), рядові козаки (Зміївський). Факти, коли самі засновники обителів приймали постриг і ставали першими ігуменами, свідчать про обітний характер слобожанських монастирів (Сіннянський, Краснокутський). За устроєм внутрішнього життя найбільш поширеним типом монастиря у цей

період був тип загальножительної пустині (властивий більшості монастирів інших регіонів України), що відповідало поняттю соборності і одностайної участі віруючих у житті світу й Церкви. У другій половині XVIII століття під впливом докорінних змін в українській культурі (ліквідація козацтва, втрата нацією основних консолідуючих ідей і цінностей) занепадає частина монастирів Слобідської України. Так, сім обителей з 21 вже у середині XVIII століття перебували на межі саморозпуску (Чугуївська Володимирська, Аркадіївська, Горохуватська та ін.). Інша ж частина обителей (Святогірський, Курязький, Сумський Успенський, Харківський Покровський та ін.), навпаки, мала значну фінансову підтримку, зокрема від представників колишньої козацької старшини. Проте, при проведенні Катериною II монастирської реформи у кінці XVIII століття статус конкретної обители Слобожанщини не був врахований: у числі закритих опинилися монастирі, що потребували реформування, а також ті, котрі мали потенціал розвитку і здійснювали великий позитивний вплив на населення. Ці заходи уряду Російської імперії знаходилися у руслі політики денаціоналізації, русифікації Слобожанщини і України в цілому.

Кінець XVIII – друга половина XIX століть - період існування на Слобожанщині лише трьох монастирів: Хорошівського Вознесенського, Харківського Покровського і Курязького Преображенського. Підсилення державного контролю над Церквою (секуляризація церковних маєтків, запровадження монастирських штатів) створювало несприятливі умови для розвитку монастирської культури. Внаслідок того, що держава почала виконувати роль духовного керівника народних мас, монастирі вже не могли здійснювати колишнього впливу на населення. З'являється новий тип монастирської організації – Архієрейський дім (у регіоні таким став Харківський Покровський монастир), якому властиві в більшій мірі не духовні, а адміністративно-релігійні функції.

Друга половина XIX – початок XX століть – період з початку відродження деяких давніх і заснування нових обителей на Слобідській Україні до закриття усіх монастирів регіону у часи політики войовничого атеїзму. Процесу відкриття обителей сприяли наступні чинники:

а) історико-релігійні: протиріччя монастирської реформи кінця XVIII століття, ліквідація найбільш шанованих населенням духовних центрів;

б) географічні: розташування всіх діючих монастирів у центрі губернії (поблизу Харкова), що було незручно для мешканців околиць;

в) світоглядні: під впливом кризи державності і ідеалів Просвітництва відбулася зміна поглядів на роль і значення Церкви (і монастирів зокрема) у житті держави і суспільства, що знайшло вираження у триаді “самодержавство, православ'я, народність”. Крім того, образ монастиря виявився близьким ідеалам романтизму, з його відходом від дійсності і протиставленням “прози життя” і прекрасного ідеалу.

На Слобожанщині відродження монастирів збіглося з історико-романтичними тенденціями

звернення до традиції, вивчення та пропагування національної історії, старожитностей (зокрема, в діяльності науковців Харківського університету). У справі відкриття обителей брали безпосередню участь нащадки українських переселенців – засновників перших монастирів на Слобожанщині (К. Хрущов, А. Ковалевський). На жаль, в цілому монастирська культура регіону цього періоду вже не мала виражених українських національних рис.

У кінці XIX – на початку XX століть відбувається збільшення кількості і підвищення ролі жіночих обителей. Це явище знаходилося у руслі процесів емансипації і являло собою парадоксальну форму вирішення конфлікту між споконвічною визначеністю ролі жінки у суспільстві і свободою. Крім збереження основних типів монастирів попередніх періодів (за винятком приписного і осібножительного), з'являються нові для Слобожанщини типи – жіночі общини і монастирські подвір'я.

У підрозділі 2.2 “Роль православних обителей у суспільному і культурному житті регіону” показано, що у суспільно значущій діяльності монастирів знаходила вирішення одна з основних антиномій монастирської культури – аскетичне відходження “у пустелю” і широке включення у життя світу. У складних воєнних умовах Слобожанщини другої половини XVII – початку XVIII століть основними функціями обителей були оборона краю і його колонізація. Культурні реалії XVIII століття (позарелігійне положення основних цінностей епохи Просвітництва) зумовили переважання “земного” над “небесним” в житті монастирів. Обителі Слобожанщини у XVIII столітті зосередили свою діяльність на збільшенні матеріальних багатств, що призвело до забуття ними справи благодійництва і було однією з причин їх закриття. У першій половині XIX століття роль монастирів у житті регіону виявилася зниженою. У другій половині XIX – початку XX століть монастирі Слобожанщини, крім основної духовно-релігійної діяльності, виконували різні соціально-просвітницькі (збереження моральних основ у суспільстві, народна освіта, надання медичної допомоги, боротьба зі злочинністю, у тому числі дитячою) і культурно-естетичні функції (накопичення художніх цінностей, розвиток ремесел і мистецтва). Разом з тим на тлі зміни культурних орієнтацій, формування світської духовності, необхідність існування і цінність самого інституту монастиря бралася під сумнів у суспільстві XIX століття. Обителі потребували своєрідного “виправдання” свого існування, і одним з них було благодійництво. У XIX столітті участь монастирів у соціально-культурному житті суспільства регламентувалася державою і закріплювалася у відповідних наказах Св.Синоду.

Проведене дослідження дозволило встановити, що деякі монастирі Слобідської України мали виражені профілюючі функції. Серед обителей XVII – XVIII століть Харківський Покровський монастир відомий як училищний (на його теренах знаходився перший вищий навчальний заклад Слобожанщини – Колегіум, де у 1759-1760-х роках працював Г.Сковорода), Курязька обитель – як центр культурного життя регіону (при архімандриті Наркісі Квітці),

Озерянська пустинь - як місце перебування місцевошанованого образу Божої Матері (Озерянської ікони Богородиці). У другій половині XIX – початку XX століть Хомівський монастир відомий як центр місіонерської діяльності, Спасів – як меморіальний комплекс і дорожний монастир.

Дослідження дозволило документально підтвердити, що монастирі Слобідської України (як і обителі інших регіонів) на всіх етапах свого розвитку були місцем творчої діяльності у сфері іконопису і декоративно-ужиткового мистецтва. Найбільший розвиток тут отримали вишивка, килимарство, різьблення, гончарство, позолотництво, лиття. Іконописна справа у кінці XIX – початку XX століть розвивалася, переважно, при жіночих монастирях регіону, що саме по собі нетрадиційно. Разом з тим, незважаючи на поступове збільшення числа монастирських іконописців, помітно зниження їх ролі в оформленні церковних інтер'єрів: якщо у XVIII столітті монахи ще брали участь у таких роботах, то в XIX – початку XX століть перевага надавалася професійним художникам. Монастирі, як найбільші замовники, приваблювали на Слобожанщину майстрів з інших міст, у тому числі із столиці, чим примножували здобутки художньої культури краю.

У підрозділі 2.3 “Особливості духовних традицій слобожанських монастирів” розглянута діяльність ченців з особистісного духовного удосконалення, що є стрижнем монастирської культури. Синтезуючим моментом монастирського життя і одним із найбільш консервативних складових монастирської культури є статут. Норми чернечого життя, що закріплюються статутом, являють собою не самоціль, а своєрідну “цілющу терапію”, спрямовану на отримання “духовного здоров'я” - вільного життя во Христі. Шляхи досягнення цього життя лежать у сфері духовної творчості, трактованої широко – як способу вираження прекрасного у будь-яких сферах його виявлення. Так, наприклад, різні заходи і ступені самообмеження - аскетика – у Православ'ї трактуються як “мистецтво з мистецтв”, найвища творчість, матеріалом для якої є сама людина (П.Флоренський, І.Економцев та ін.). Діалектична єдність консервативних (як властивих релігії в цілому) і творчих (як потяг до Краси) тенденцій складають основу духовної культури православних монастирів взагалі і обителей Слобідської України зокрема.

Напружена воєнна ситуація в регіоні зумовила прийняття деякими великими слобожанськими обителями XVII століття (Святогірським, Курязьким та ін.) Афонського статуту, який відрізняється особливою суворістю. Безперервне коло богослужінь цього статуту дозволяло ченцям постійно бути “на варті” як у духовному розумінні, так і в фізичному. Збереження Афонського статуту у слобожанських монастирях у XIX столітті (Святогірський, Курязький, Ряснянський, Височинівський, Спасів) пов'язано з відродженням вчення про “духовне ділання” і “розумну молитву”, яке було своєрідною відповіддю на кризу монастирської культури у кінці XVIII століття. Домінуючими формами аскези в обителях регіону (згідно з традиціями українських монастирів) було постування, затворництво, благодійництво, збереження пустельницьких традицій. Через загальні риси монастирської культури (переважання духовного над матеріальним,

відчуження від “світу цього”), особливу суворість Афонського статуту творчість у матеріальній сфері в монастирях регіону відігравала другорядну роль порівняно з творчістю духовною. Виробництво матеріальних благ сприймалося як засіб самоприниження і самодисципліни, як захід, що відволікає від молитви – основного заняття ченця.

Духовна краса і чистота, втілена у чернецтві, знаходила вираження у красі місцеположення православних обителей. Почуття благоговіння, органічний ритм життя монахів на лоні смиренно-мудрої природи надихали творчість багатьох майстрів другої половини ХІХ – початку ХХ століть – І.Рєпіна, С.Васильківського, М.Ткаченка та ін. Повага до святості місця знайшла вираження і в характері назв слобожанських монастирів. Їх складовими частинами були найменування місцевості, де розташована обитель, та її престольне свято, що відповідало українській традиції (у складі назв російських монастирів часто присутнє ім'я засновника обителі).

Одним із проявів духовної творчості була поява п'ятнадцяти місцевошанованих ікон, зосереджених у монастирях Слобожанщини (ікони Богородиці - Озерянська, Святогірська, Височинівська та ін.). Це досить поширене в християнській культурі явище в умовах Слобідської України пов'язане з культурним процесом “обживання” переселенцями нової місцевості, являє собою момент “освячення”, сакралізації території. Через використання монастирських комплексів у прочанських і ознайомлювальних екскурсіях відбувалося “проростання” духовних традицій назовні, здійснювалася їх трансляція на населення.

Розділ 3. Втілення духовних цінностей у художніх образах монастирських ансамблів Слобідської України. У підрозділі 3.1 “Символічні структури ансамблів слобожанських монастирів” показано, що у монастирській культурі регіону знаходила найповніше втілення ідея про максимально гармонійний взаємозв'язок людини і природи (ширше – Космосу, а згідно з Православ'ям – Бога). Кожна обитель Слобожанщини, традиційно займаючи одне з надзвичайно красивих місць, являла собою ансамбль культурних ландшафтів (культова частина, житлові приміщення, господарчі будівлі, садово-паркові комплекси, меморіальні зони та ін.) де природа ставала частиною культури. Відбувалося багаторівневе і багатоаспектне втілення Вічного у формах земної творчості, покликаної виховувати, просвітлювати і підвищувати душу людини.

Проведене дослідження дозволило встановити, що в основі організації монастирських комплексів Слобідської України (як і ансамблів православних монастирів в цілому) лежить багаторівневий семантичний образ “гори”, що, крім свого загальнокультурного, архетипічного змісту, тісно пов'язане з глибинним значенням поняття про чернецтво.

Традиційна наявність на теренах монастиря декількох храмів також диктувалася низкою загальних для монастирської культури релігійно-світоглядних факторів, серед яких вирізняються наступні: засвідчення Божественної всеприсутності; ідея про визначальну роль Божого провидіння у житті людини; нагадування про необхідність молитися “на будь-якому місці і у будь-який час”;

свідчення про присвячення Богові усього життя насельників монастиря; підкреслення сакрального значення вузлових частин монастирського комплексу; звичай православної церкви правити на одному престолі лише одну літургію на добу. Завдяки великій кількості сакральних зон на порівняно невеликій території монастирського ансамблю і у відповідності до християнського світогляду з його дуалізмом здійснювалася сакралізація і естетизація основних потреб людини. Вони сприймалися як відображення вищих небесних прототипів.

У структурі плану монастирського комплексу Слобожанщини вирізняється низка геометричних фігур, які мають глибокий загальнокультурний зміст і являють собою ідейно-філософські символи християнського світогляду: коло - “Горній Єрусалим”, “небо”; квадрат - “земля”; хрест - “спокута”; лінія - “горній шлях”. Дослідження дозволило встановити, що поєднання цих символів у композиції ансамблю слобожанського монастиря обумовлене зміною культурно-світоглядних домінант. Так, уявлення про теоцентризм всесвіту визначило доцентрове, близьке до кола, концентричне планування монастирського ансамблю у другій половині XVII – кінці XVIII століть (Озерянська, Курязький, Зміївський, Охтирський та ін.). Концентричність зон забудови монастирського ансамблю відповідала християнському уявленню про духовні ієрархії, а весь комплекс являв собою “небо, з'явлене на землі”.

У другій половині XIX століття регламентація чернечого життя з боку держави знайшла вираження у регулярному характері комплексу слобожанського монастиря – хрестоподібному плануванні в межах квадрату (Ряснянський, Стрілечий). Це відображало встановлений Богом порядок у житті природи і людини і, крім того, символізувало особливу жертвовність чернечого шляху в умовах позитивістських настроїв суспільства Нового часу.

У кінці XIX – початку XX століть процес індивідуалізації культури викликав необхідність особистісного характеру спілкування людини з Богом. Це знайшло вираження у зміщенні собору до головного входу на чільній частині огорожі, яка тепер виходила на лінію вулиці (скорочення сакрального шляху) і лінійній композиції всього ансамблю, як втілення заклику до всіх піти “горнім шляхом”, який є “край шляхів людських” (Старобільський, Хомівський, Спасів та ін.). Паралельне розташування основної композиційної лінії монастирського ансамблю і вулиці відображало окремий розвиток, розходження світської та релігійної традицій у культурі кінця XIX століття.

У підрозділі 3.2 “Концепція художнього стилю монастирських ансамблів Слобідської України” показано, що властива культурі Слобожанщини і всієї України послідовна зміна художніх стилів – барокко, класицизм, еkleктика, модерн – в архітектурі слобожанських монастирів має свою особливість. Класицизм, який панував у храмовому будівництві регіону кінця XVIII – другої половини XIX століть, у монастирській архітектурі не дістав поширення. На зміну стилю барокко в ансамблях краю у другій половині XIX століття приходять еkleктика. Цей перехід зумовлений історичними, а також культурними, світоглядними і релігійними чинниками. Еkleктика, яка

базувалася на романтизмі, духовній свободі і гармонійних відносинах особистості і соціуму, виявилася більш співзвучною образу монастиря. Світська ж основа класицизму, його спрямованість на улаштування “Граду Земного”, вступала у протиріччя з символікою монастиря як “Граду Небесного”. Крім того, раціональна естетика класицизму суперечила образно-символічній природі православного храму.

Дослідження показало, що стилістичне рішення храму залежало від його статусу в монастирському ансамблі, що було одним з проявів ієрархічності як характерної риси монастирського життя. Так, для собору – головного храму обителі – обирався, як правило, домінуючий, або “офіційний” напрямок в архітектурі. По відношенню до монастирських церков – трапезних, лікарняних, надбрамних, цвинтарних – мистці користувалися більшою свободою у виборі стильового і конструктивного рішень. Собор був носієм основного змісту, який втілювався у символіці монастирського ансамблю на тому чи іншому етапі розвитку культури. Монастирські собори другої половини XVII – початку XVIII століть будувалися на Слобожанщині у формах найбільш характерного українського храму – тридільного і багаторусного, в стилі барокко (собори Охтирського, Харківського Покровського, Зміївського та ін. монастирів). Це було пов'язано з загальною символікою слобожанського монастиря цього періоду і важливо для встановлення національно-релігійної ідентичності населення. У другій половині XIX – початку XX століть під впливом подій політичного характеру слобожанські монастирі виступали як провідники імперських російських впливів у регіоні. Інтенсивність духовних пошуків у культурі цього періоду, співставлення вітчизняного варіанту православ'я з його візантійськими коренями, а також ідея про “богоданість” російського самодержавства знайшли вираження в російсько-візантійській трактовці форм монастирських соборів регіону (Святогірський, Старобільський, Хомівський та ін.).

У підрозділі 3.3 “Основні складові художнього образу печерних монастирських комплексів на Слобожанщині” проаналізовано історичні і культурно-естетичні аспекти появи на теренах обителів регіону печер, підземних ходів і печерних монастирів. Саме з викопування печер починалися ансамблі Святогірського, Шатрищегірського і Дивногірського монастирів. Печери Курязького, Охтирського, Хорошівського і Харківського Покровського монастирів, що виникли також у XVII столітті, були викопані або одночасно зі спорудженням наземних побудов, або вже після того, як наземна частина ансамблю була сформована. Приклад підземних споруд на теренах слобожанських монастирів, які виникли у кінці XIX століття, – печерна каплиця у Спасовому монастирі у Борках.

Загальножиттєвий статут і канони православної церкви призвели до виокремлення у підземних комплексах тих самих функціональних зон, які властиві наземним монастирським ансамблям: храму, трапезної, каплиці, келій, усипальниці. Композиційним центром підземних комплексів, як і наземних, був храм, навколо якого розташовувалися ділянки з іншим смисловим

навантаженням. У Святогірських печерах, яким властива ярусність, храми одвічно знаходилися на середньому і верхньому ярусах. Плани підземних церков також відповідають канонам, характерним для наземних храмів. Печерні монастирі Слобожанщини, імовірно, створювалися під враженням від підземель Києво-Печерської лаври. Але пізніший час виникнення слобожанських печерних монастирів зумовив більшу їх упорядкованість і регулярність. Разом з тим, в них чіткіше виражене наслідування наземній архітектурі. Простота і суворість інтер'єрів печерних церков слобожанських монастирів свідчать про їх зорієнтованість на аскетичні запити ченців.

При наявності деяких подібних рис між підземними і наземними спорудами монастирських ансамблів сам процес створення печер принципово протилежний наземному будівництву. Будування на поверхні землі – це створювання, а викопування печер – це, фактично, руйнування того, що створено природою, але руйнування цілеспрямоване, наслідок якого – теж створення. Якщо відносно наземних монастирських комплексів говорять про узгодження їх з оточуючим ландшафтом, то стосовно печерних споруд можна сказати про провідну роль природного фактору. Відповідно до християнської символіки печери як образу світу, усамітнення ченців в підземеллі символізувало самозаглиблення у пошуках Бога. Художній образ печерних монастирських комплексів Слобожанщини (як і підземних монастирських ансамблів інших регіонів) був обумовлений аскетичним способом життя ченців при провідній ролі природного чинника.

У підрозділі 3.4 “Відбиття у внутрішньому оздобленні монастирських храмів регіону змін в культурному розвитку суспільства” показано, що в оформленні інтер'єрів монастирських храмів Слобідської України другої половини XVII – XVIII століть провідна роль належала іконостасу. Йому були властиві ті ж основні риси, які характерні для іконостасів інших регіонів України: висота 5-9 ярусів, іконопис і різьблення в стилі українського барокко (церкви Сумського Успенського, Змієвського, Курязького та ін. монастирів). Перенесення українськими переселенцями в храми обителів регіону цих типових рис було тісно пов'язано з символікою самих монастирів першого хронологічного періоду їх існування.

У другій половині XIX – початку XX століть у внутрішньому оздобленні слобожанських монастирських храмів іконостас втрачає українську стилістику. Кількість його ярусів не перевищує чотирьох в соборних храмах (Успенський собор Святогірського монастиря, Дмитрієвський собор Ряснянського монастиря та ін.), у решті монастирських церков дістали поширення одноярусні іконостаси з переважно академічним живописом образів (Введенська церква Спасова монастиря, Хрестовоздвиженська церква Харківського Покровського монастиря та ін.). Процес індивідуалізації релігійного почуття відобразився у переважанні білого, блакитного або зеленого тла іконостасів монастирських храмів Слобожанщини другої половини XIX століття (храми Старобільського, Стрілечого, Святогірського та ін. монастирів). Згідно з релігійною символікою, ці кольори виражали важливість земного перебування Христа і святих, підкреслювали людську складову їх

особистостей. У цей період акцент ставився на співчутті, на близькості священного образу до віруючого. Досить цікавим виглядає інший приклад іконостасу - траурного в цвинтарному храмі Св. Емілії Стрільчого монастиря, що свідчило про розуміння у кінці XIX – початку XX століть ідеї Страшного Суду як трагічного кінця історії і неминучої відплати за гріхи. Поява такого іконостасу саме в монастирському храмі виявляла усвідомлення скорботності чернечого подвигу на межі століть, неоднозначне сприйняття його сучасниками. Ідеї візантизму і панслов'янізму, які панували в культурі Російської імперії на межі XIX – XX століть, знайшли відображення у художніх образах іконостасів храмів Спасова монастиря (Преображенський собор, церква Нерукотворного Образу), що відповідало релігійно-меморіальній функції всього комплексу.

Дослідження показало, що такий елемент внутрішнього оздоблення православного храму як монументальний розпис, в цілому не був властивий монастирським церквам регіону. Через свій дидактичний, “нагадувальний” характер він отримує розвиток в ті історичні періоди, коли в діяльності Церкви підвищується її просвітницька, педагогічна роль. Так, властивий українській релігійній культурі XVI-XVII століть полемічний характер не був актуальним для Слобідської України, де з самого її заселення були сильні традиції православ'я, і стінний розпис не був поширений в монастирських храмах регіону цього періоду. Поява стінопису в храмових інтер'єрах (церкви Курязького, Святогірського, Стрільчого, Харківського Покровського та ін. монастирів) в кінці XIX – початку XX століть пов'язана з роллю Церкви як важливої опори державної політики в цей період, зверненням культури до національної духовної традиції.

У кінці XIX – початку XX століть у живописному вбранні монастирських храмів Слобожанщини панував напрямок, якому властива підвищена увага до відображення подробиць біблійської події, що у сполученні з натуралізмом академічного живопису виводило на перший план ілюстративну функцію іконопису. Переважно академічний характер монументального розпису та іконопису цього періоду існування монастирів Слобідської України визначався прагненням Церкви говорити мовою, зрозумілою суспільству.

ВИСНОВКИ

1. Проведений аналіз дослідженості проблеми, що розглядається в дисертації, показав недостатність її вивчення. Переважна більшість існуючої літератури має вузько спеціальну спрямованість. Отримав поширення вибіркового розгляд окремих сторін життя православних обителів. Разом з тим виявлена необхідність комплексного підходу до вивчення цього явища, дослідження інституту православного монастиря в системі ширшого поняття – монастирської культури.

2. У розвитку монастирської культури Слобідської України другої половини XVII – початку XX століть вирізняються чотири хронологічні періоди: початковий – до 1624 року – період

можливого існування Святогірського Успенського печерного монастиря; перший – середина XVII - кінець XVIII століть, коли слобожанський монастир виступав як символ національної незалежності українців; другий – кінець XVIII – середина XIX століть, коли відбувалася поступова втрата слобожанськими монастирями їх значень як духовних центрів і перетворення на різновид державного закладу; третій - середина XIX – початок XX століть, який включає два етапи: а) друга половина XIX століття – час відродження деяких давніх монастирів як свідків і пам'яток славетного минулого часів козаччини; б) кінець XIX – початок XX століть – час відкриття групи нових, переважно жіночих обителей, що обумовлено есхатологічними настроями.

3. Монастирі Слобідської України на всіх етапах свого існування були тісно пов'язані з життям округи. У другій половині XVII століття основними функціями обителей були колонізація і оборона краю. У XVIII столітті діяльність монастирів була зосереджена на накопиченні матеріальних цінностей, що призвело до їх закриття. У другій половині XIX – початку XX століть монастирі виконували духовно-релігійні, соціально-просвітницькі і культурно-естетичні функції, які регламентувалися державою. Встановлено факт активної участі жіночих монастирів регіону кінця XIX – початку XX століть у розвитку іконопису і ремесел, що було пов'язано з процесами емансипації.

4. Духовно-моральні традиції слобожанських монастирів визначалися Афонським статутом, українськими аскетичними традиціями пустельництва і благодійності, а також властивим монастирській культурі в цілому сполученням консерватизму як характерної риси релігії і творчості як способу вираження прекрасного. Потяг до Краси знаходив втілення у виборі форм аскези (творчої взаємодії душі, розуму і тіла), місця розташування обителі, її назви, в традиції вшанування місцевих ікон.

5. Природно-архітектурні комплекси слобожанських монастирів базувалися на системі релігійно-світоглядних принципів, властивих монастирській культурі в цілому: образ гори як багаторівневий семантичний образ всього комплексу; уподібнення монастиря Граду Божому - “Горньому Єрусалиму”; літургійний контекст сприйняття простору і часу; надання сакрального змісту вузловим об'єктам комплексу; визнання краси і доцільності світу як творіння Божого; ієрархічність композиційної організації; антропоморфність монастирського комплексу.

6. Дослідження показало, що ті чи інші напрямки у художньо – стилістичному рішенні монастирських храмів виступають як образне розкриття однієї з сторін Істини, що складає суть християнської релігії. У барокко ця сторона – радість, що в умовах Слобожанщини другої половини XVII століття було пов'язано з визволенням українських переселенців з-під релігійного і національного гноблення. В класицизмі – порядок, лад речей, даний від Бога. У так званому русько-візантійському стилі другої половини XIX століття – натхненність, яку суспільство намагалось знайти, звертаючись до давнини і візантійської спадщини.

7. Виявлена еволюція художнього образу слобожанської обителі як відображення сприйняття світу у православній і, зокрема, монастирській культурі. Монастирські ансамблі Слобідської України другої половини XVII – кінця XVIII століть створюють образ Космічного ковчегу, який відлітає з землі. Образ монастирського комплексу другої половини XIX століття свідчить про визнання світської влади як сили, що здійснює Божі настанови. Композиційне рішення монастирських ансамблів регіону кінця XIX – початку XX століть символізує орієнтацію діяльності обителі на християнсько-православну просвіту населення в умовах позитивістського спрямування розвитку культури.

8. Об'ємно-планувальна організація печерних комплексів і плани підземних церков Слобожанщини підлягали дії тих самих базових принципів, що і композиція наземних монастирських ансамблів. Разом з тим процеси створення і сприйняття підземних культових споруд протилежні наземній архітектурі. Художній образ печерних комплексів слобожанських монастирів (як і обителі інших регіонів) створювався поєднанням природного фактору і аскетичного способу життя ченців.

9. У внутрішньому оздобленні монастирських храмів Слобожанщини знаходили відображення тенденції до особистісного спілкування людини з Богом, ідеї візантизму і панслов'янизму, що було зумовлено прагненням Церкви говорити мовою, зрозумілою суспільству. Розвиток світської культури шляхом підвищення значення Розуму перед Вірою сприяв зміні і в монастирському церковному малярстві духовно-символічного викладення догматів віри на розумово-аналітичний, ілюстративний підхід.

10. Образ слобожанського монастиря у сукупності його функціональних, духовних і художньо-естетичних характеристик знаходиться під впливом культурно-історичних чинників і відображує світовідчуття і характерні риси базового типу особистості, яка діє в культурі визначеної епохи. Так, образ слобожанського монастиря другої половини XVII століття – це образ воїна, другої половини XVIII століття – поміщика, першої половини XIX століття – державного службовця, кінця XIX – початку XX століть – міщанина. Таким чином, монастирська культура здатна гнучко реагувати на запити часу, що знаходить відбиття у художніх образах монастирських ансамблів і сприяє життєвості і сучасності інституту православного монастиря.

Дослідження показало, що з православними обителями Слобожанщини пов'язаний значний шар національної культури, обминаючи який неможливо скласти правдиве уявлення про історію культури регіону і України в цілому.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Смолина О.О. Вклад харьковских архитекторов в формирование ансамбля Старобельского Скорбященского монастыря // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: Зб. наук.

праць. – Х., 1999. – Вип.1. – С.71-72.

2. Смолина О.О. Роль монастирей Слободской України в ее истории и культуре XVII – XIX веков // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: Зб. наук. праць. – Х., 1999. – Вип. 2-3. – С. 123-125.

3. Смолина О.О. Объемно-планировочная организация монастырских ансамблей Слободской України II пол. XVII – н. XX в.в. // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: Зб. наук. праць. – Х., 1999-2000. – Вип. 1-6. – С. 25-33.

4. Смолина О.О. К проблеме атрибуции храмов Старобельского Скорбященского монастыря // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: Зб. наук. праць. – Х., 2000. – Вип. 2-3. – С. 165-170.

5. Смолина О.О. Концепція стилю у монастирському будівництві Слобідської України II пол. XVII – поч. XX ст. // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: Зб. наук. праць. – Х., 2000. – Вип. 4-5. – С. 97-107.

6. Смолина О.О. Деякі особливості архітектури печерних монастирів в Слобідській Україні в XVII – XIX століттях // Вісник Харк. художньо-промисл. ін-ту. – Х., 2001. – Вип. 4. – С.154-155.

7. Смолина О.О. Стилистические направления в архитектуре монастырских ансамблей Слобожанщины II пол. XVII – нач. XX в.в. // Вісник Харк. держ. академії дизайну і мистецтв. – Х., 2001. – Вип. 5. – С. 48-49.

8. Смолина О.О. Роль та місце живопису в інтер'єрах монастирських храмів Слобожанщини в різні періоди їх існування (II пол. XVII – поч. XX ст.) // Вісник Харк. держ. академії дизайну і мистецтв. – Х., 2002. – Вип. 6. – С. 81-84.

9. Смолина О.О. До проблеми вивчення монастирських ансамблів Слобожанщини // Вісник Харк. держ. академії дизайну і мистецтв. – Х., 2002. – Вип. 2. – С.38-44.

10. Смолина О.О. Розвиток ремесел та іконопису при монастирях Слобідської України у II половині XIX – початку XX століть // Вісник Харк. держ. академії дизайну і мистецтв. – Х., 2002. – Вип. 5. – С.42-51.

11. Смолина О.О. Символические структуры ансамбля православного монастыря (На примере монастырей Слободской України второй половины XVII – начала XX веков) // Теорія і практика матеріально-художньої культури: Зб. наук. праць. – Х., 2002. – Вип.1. – С.102-107.

АНОТАЦІЇ

Смолина О.О. Монастирі Слобідської України другої половини XVII – початку XX століть як історико-культурне явище. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства зі спеціальності 17.00.01 - теорія і історія культури. Харківська державна академія культури, Харків, 2003.

Дисертація присвячена вивченню процесів формування і розвитку монастирської культури Слобожанщини і відображення культурних явищ другої половини XVII – початку XX століть у художніх образах монастирських ансамблів регіону. Здійснена хронологічна періодизація монастирської культури Слобідської України. Шляхом аналізу ролі монастирів Слобожанщини у культурному розвитку суспільства, духовних традицій обителів регіону, а також символіки композиційних і стилістичних рішень монастирських ансамблів виявлена еволюція художнього образу обителів Слобідської України. Дослідження показало, що з православними монастирями регіону пов'язаний значний шар національної культури, обминаючи який неможливо скласти правдиве уявлення про історію культури регіону і України в цілому.

Ключові слова: культурний розвиток, православний монастир, Слобожанщина, монастирська культура, монастирський ансамбль, духовні традиції, художній образ.

Смолина О.О. Монастыри Слободской Украины второй половины XVII – начала XX веков как историко-культурное явление. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.01 - теория и история культуры. Харьковская государственная академия культуры, Харьков, 2003.

Диссертация посвящена раскрытию особенностей становления и динамики развития монастирской культуры Слободской Украины и отражения исторических, религиозных, социальных, культурных явлений второй половины XVII – начала XX веков в художественных образах монастирских ансамблей региона. Проведенный анализ работ, посвященных изучению различных аспектов существования монастирских ансамблей на Слободской Украине, выявил необходимость рассмотрения института православного монастыря в системе более широкого понятия – монастирской культуры.

Исследование показало, что в развитии монастирской культуры Слободской Украины второй половины XVII – начала XX веков выделяются четыре хронологических периода. Начальный – до 1624 года – период предполагаемого существования Святогорского Успенского пещерного монастыря; первый – середина XVII – конец XVIII века, когда слобожанский монастырь играл роль символа национальной независимости украинцев; второй – конец XVIII – середина XIX века, в течение которого происходит постепенная утрата слобожанскими монастырями их значений как духовных центров и превращение в разновидность государственного учреждения; третий – середина XIX – начало XX века, включающий два этапа – а) вторая половина XIX века – время возрождения некоторых древних монастырей как свидетелей и памятников времен казатчины; б) конец XIX – начало XX века – время открытия группы новых, в основном женских монастырей, что связано с эсхатологическими настроениями рубежа веков.

Определено, что монастыри Слободской Украины во все периоды своего существования были тесно связаны с жизнью округа. Найденные новые архивные материалы свидетельствуют о широком развитии иконописи и ремесел в женских обителях региона конца XIX – начала XX века, что было связано с проходившими в обществе процессами эмансипации. Установлены имена мастеров (монахов и светских), принимавших участие в создании монастырских ансамблей. Выявлено, что духовно-нравственные традиции слобожанских монастырей определялись Афонским уставом, украинскими аскетическими традициями пустынножительства и благотворительности, а также присущим монастырской культуре в целом сочетанием консерватизма как характерной черты религии и творчества как способа выражения прекрасного.

Природно-архитектурные комплексы слобожанских монастырей базировались на системе религиозно-мировоззренческих принципов, характерных для монастырской культуры в целом. Те или иные направления в художественно-стилистическом решении монастырских храмов выступают как образное раскрытие одной из сторон Истины, составляющей суть христианской религии. Исследование позволило выявить эволюцию художественного образа слобожанской обители как отражения восприятия мира в православной и, в частности, монастырской культуре. Планировочная организация, художественный стиль и линейные ритмы монастырского ансамбля Слободской Украины второй половины XVII – конца XVIII веков создают образ Космического ковчега, улетающего с земли. Образ монастырского комплекса второй половины XIX века свидетельствует о признании верховной власти в качестве силы, реализующей Божественные установки - “богоустановленности власти”. Композиционное решение слобожанского монастырского ансамбля конца XIX – начала XX веков символизирует стремление к широкой проповеди, ориентацию деятельности обители на катехизацию, христианско-православное просвещение населения в условиях позитивистского направления развития культуры.

В иконописи, стенописи, типе иконостаса монастырских храмов Слобожанщины находили отражение тенденции личностного общения человека с Богом, идеи византизма и панславизма, что было обусловлено стремлением Церкви говорить на понятном обществу языке. Развитие светской культуры по пути возрастающего значения Разума перед Верой повлекло и в монастырской церковной живописи смену духовно-символического изложения догматов веры на рассудочно-аналитический, иллюстративный подход.

Исследование показало, что образ слобожанского монастыря в совокупности его функциональных, духовных и художественно-эстетических характеристик находился под влиянием историко-культурных факторов и на каждом историческом этапе отражал мироощущение и характерные черты базового типа личности, действовавшего в культуре определенной эпохи. Так, образ слобожанского монастыря второй половины XVII века – это образ воина, второй половины XVIII века – помещика, первой половины XIX века – государственного служащего, конца XIX –

начала XX века – мещанина. Таким образом, монастырская культура обладает способностью гибко реагировать на запросы времени, что находит отражение в художественных образах монастырских ансамблей и способствует жизненности и современности института православного монастыря.

Исследование показало, что с православными монастырями региона связан целый пласт национальной культуры, минуя который невозможно составить достоверное представление об истории культуры Слобожанщины и Украины в целом.

Ключевые слова: культурное развитие, православный монастырь, Слобожанщина, монастырская культура, монастырский ансамбль, духовные традиции, художественный образ.

Smolina O.O. The monastery of Slobodskaja Ukraine of the second half XVII - beginnings of XX centuries as the historical and cultural phenomenon. - The Manuscript.

The dissertation on reception of a scientific degree of the candidate of art on a speciality 17.00.01 - theory and history of culture. - Kharkov State Academy of Culture, Kharkov, 2003.

The dissertation is devoted to study of the processes of formation and development of monastery culture of Slobozhanshchina and reflection of the cultural phenomena of the second half XVII - beginnings of XX centuries in artistic images of the monastery ensembles of the region. The chronological periodisation of development of Slobozhanshchina monastery culture is realized. Through the analysis of the role of Slobozhanshchina monasteries in cultural development of society, spiritual traditions of region's monasteries and composite and stylistic decisions of monastery ensembles the evolution of an artistic image of monasteries of Slobodskaja Ukraine is revealed. The research has shown, that with orthodox monasteries of the region the whole layer of national culture is connected, and without it we aren't able to imagine reliable about the history of culture of Slobozhanshchina and of all Ukraine.

Key words: cultural development, orthodox monastery, Slobozhanshchina, monastery culture, monastery ensemble, spiritual traditions, artistic image.